

Poliitilised ökoloogiad ja antropotseen urbaansuse pingeväljade maastikes

Tarmo Pikner

Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste instituudi
maastiku ja kultuuri keskuse vanemteadur
tpikner@tlu.ee

Teesid: Käesolev artikkel mõtestab häiringupõhiste ja tähenduslike ökoloogiatega keerukaid seoseid linnastumise protsessidega, keskendudes linna servaalade ja eluvormide väärtustamisele koos maastikega. Artikli teemaarendus tõukub Tallinna Paljassaare poolsaare muutumisest, mille analüüsimisel ühendatakse ajaloolised kihistused, ökoloogilised kujutlused ja planetaarsete mõjude narratiivid läbi tuleviku tõlgenduste. Uuring näitab, et häiringud ja mitte-inimesed saavad osaks maastikust kui põimunud materiaalsusest ja tunnetusvõimest, mille kaudu raamistatakse linnalisust ja inimese positsiooni keskkonnamuutustes.

Märksõnad: antropotseen, linnalisus, maastik, Paljassaare, poliitiline ökoloogia, postsotsialistlik linn, Tallinn

Linnade kasvades ja kahanedes muutuvad inimeste kokkupuuted ümbritseva keskkonna ja eluvormidega. Asfaltplatside ja -teede ehitamine vähendab rohealasid ning inimesed kolivad elama valglinnastunud piirkonna asumitesse, mis rajatud endistele põllumaadele. Samas pole loodusliku väljatõrjumine linnadest lineaarne protsess ning sageli püütakse (taas)luua ja hoida tähenduslikke seoseid loodusega linnastumise keeristes ja häiringutes (Gandy 2022a; Pikner 2022a). Linnade ja linnastumise mõju ei ulatu ühtlaselt igale poole ning tähelepanu tuleks pöörata erinevuste ja tähendust loovate vastanduste kujunemisele seoses globaalse linnastumise protsessidega (Roy 2021; Tuvikene & Nugin *et al.* 2021). Modernne progressile suunatud mõtteviis on püüdnud luua eraldatust looduse ja kultuuri vahel, aga tegelikkuses pole see kunagi realiseerunud ja seega pole inimkond saanud täielikult modernseks (Latour 2014 [1993]). Seda mõttekäiku edasi arendades toob Donna Haraway (2007) esile, et lisaks modernsuse poolikusele pole me olnud ka läbinisti inimlikud, sest inimese kehastunud olemasolu eraldamine ümbritsevast keskkonnast on võimatu. Selline perspektiiv avab mitmeid tõlgendusvõimalusi mõtestamaks inimkonna ja linnalisuse seoseid looduse ja ökoloogiaga, sest traditsiooniliselt

on linnu peetud inimkeskse tsivilisatsiooni ja moderniseerumise eristuvateks tugisammasteks.

COVID-19 kriis tõstatab teravalt küsimuse loodusliku keskkonna rollist linnade elukvaliteedis. Rohealade olulisus linnas tuli esile näiteks liikumispiirangute ajal, mil inimesed otsisid suletusele leevendust ja uusi olemisviise looduses viibimise kaudu. Külastati parke, linnalähedasi matkaradu ja kaugtöö võimaldas suvekodus viibida pikema perioodi. Ühe näitena olemisviisi muutusest esitas Flo Kasearu oma näitusel “Eriolukord” eksponeeritud sekkumisega 2020. aastal. Näituse protsessi käigus said muuseumi saalitöötajad valida endale kohaloluks meeldiva loodusliku keskkonna ning seal kohal viibimise hetk jäädvustati. Koroonakevadel suletud muuseumide tõttu seisid saalitöötajad keset kevadiselt sahisevat ja häälitsevat loodust ning samas olid nad osalised muutunud maastike eksponeerimisel. Seega loodus võib ilmuda kui inimese või asja loomulik omadus või olek, mis asub väljaspool moderniseerumist ja linna (Gandy 2010). Samas tuleb linnaloodus esile ka vastandustes ja vastastikusel koosprodutseerimises, ühendades inimesed teiste elusolendite ja keskkonna protsessidega (Hinchliffe 2007). Näiteks augustis 2022 hammustas Tallinnas rästik naisterahvast ning see tekitas avalikkuses poliitilisi seisukohavõtte linna rohealade tihedama niitmise ja korrastatuse osas (Karro-Kalberg 2022). Avalikkuses on esitatud seisukoht, et linna ja maa piiri hägustumine on kahjulik ja selle tulemusena rikume keskkonda kuna “üritame elada linnas, mis asub põllul ja on ühtlasi mets, soovitavalt veel ka merekallas” (Vahtre 2022). Siinkohal toodud linna ja looduse ja maa piiritlemised toimuvad ökoloogiliste seoste kaudu Eesti kontekstis ja samas ka planetaarsel tasandil, positsioneerides inimest elukeskkonnas maastike kaudu.

Käesolev artikkel mõtestab häiringupõhiste ja tähenduslike ökoloogiate keerukaid seoseid linnastumise protsessidega, keskendudes linna servaalade ja eluvormide väärtustamisele koos maastikega. Seejuures analüüsin poliitiliste ökoloogiate rolli inimese ja ümbritseva keskkonna suhete problematiseerimises ja muutuses. Poliitilisi ökoloogiaid vaadeldakse laiemal skaalal kui traditsiooniline linn, sest linnastumise mõjud väljuvad kitsalt piiritletud poliitilis-administratiivsest haldusalast (Angelo 2016; Angelo & Wachsmuth 2015). Mitmesugused häiringud ja katkestused võivad luua ruume spontaansete sotsiaal-looduslike koosluste tekkeks ja kestmiseks (Tsing 2015; Gandy 2022b). Sellised spontaansed kooslused ja poliitilise ökoloogia roll linnastumise protsessis vääraks maastiku-uuringutes enam tähelepanu (Gandy 2016). Artikli teemaarendus tõukub Paljassaare poolsaare kujunemisest ja muutumisest koos mitmesuguste tõlgendustega. Nimetatud Tallinna poolsaare käsitlemine on oluline, sest võimaldab vaadelda vaidlustatud ökoloogia ja urbaniseerumise koosmõjusid nõukogude ajal aastakümneid suletud ja siis (taas)avanenud

piiritsoonis, mis on nüüdseks üleeuroopaliselt oluline linnukaitseala koos mitmesuguste vastuoludega. Seetõttu on Paljassaare kontekstis vaja analüütiliselt kokku tuua ajaloolised kihistused, ökoloogilised kujutlused ja planetaarsete muutuste raamistamine tulevikutõlgenduste kaudu. Planetaarsete muutuste raamistamise juures on oluline mõista linnade seoseid antropotseeniga. Antropotseen esitab uue ajalise faasi inimkonna ja Maa ajaloo, mil loodusjõud ja inimese laienenud jõud on põimunud, määrates oluliselt üksteise saatusi (Zalasiewicz & Williams *et al.* 2010).

Nimetatud poolsaart Põhja-Tallinnas olen sageli külastanud 2010. aastast ning teinud tähelepanekuid linna servaalade, praktikate ja looduskaitse seostest. See motiveeris 2016. aastal läbi viima viis ekspertintervjuud inimestega, kes otseselt on seotud Paljassaare hoiuala kujunemisega. Lisaks analüüsin temaatiliselt kaht näitust (“Antropotseeni saar” ja “Leviaatan: Paljassaare peatükk”), mis keskendusid Paljassaare poolsaare mõtestamisele keskkonnamuutuste ja linnastumisega seoses. Vaatlused, intervjuud ja kohapõhiste narratiivide analüüs, kui praktiseeritud meetodid, võimaldavad esile tuua teatava kohalolu ja samas ka seoste puudumise (võimalike) reaalsuste kujunemises (Law 2004). See loob teatud välja mõtestamiseks linnalisuse seoseid looduse, mitte-linna ja maastikega.

Urbaansus koos poliitiliste ökoloogiatega

Linnad akumulatsioonivad ja sõltuvad ressursidest, mis pärinevad hoopis kaugeimatelt territooriumitelt. Energiatootmine, transpordivõid või toiduga seotud võrgustikud on näited linnalise koosolu laiendatud vormidest. Linnalisus ilmneb kui maailmastamine (*worlding*), ühendades elava ja mitte-elava ning luues tähendusi ja erinevaid intensiivsusi (Amin 2021). Selle käigus luuakse ka planetaarseid seoseid ja kohapõhiseid erinevusi, mis linnalisust mõjutavad. Linliku ja mitte-linna eristamine kujuneb piiritlemise ja (valg)linnastumise protsessis. Mattias Qviström (2018) väidab, et muutumist ruraalsest kohast urbaanseks on raske ajas määratleda, see muutus leiab aset samm-sammult, arvestades mh tulevikku suunatud maakasutuse ootustega. See pole pelgalt urbaansuse laienemine, vaid kätkeb endas maastike muutusi ja linna piire ületavaid seoseid. Seetõttu tuleks vaadelda linnastumise poliitilist ökoloogiat, mõtestamaks linnastumise dimensioone, mis ületavad traditsioonilise linna piirjooni ja vastavaid kategooriaid (Angelo & Wachsmuth 2015). Käsitledes suuri keskkonnamuutusi peaksime analüütiliselt eristama linna kui sotsiaalpoliitilist areeni ning linnastumist kui sotsiaal-ökoloogilist ja sotsiaal-tehnoloogilist põimingut (Gandy 2018).

Poliitiline ökoloogia hõlmab protsessi kui ka analüütilist lähenemist ning alati pole neid võimalik üheselt eristada. Käesolevas artiklis kasutan terminit 'poliitilised ökoloogiad' (*political ecologies*), rõhutamaks protsessi, mille kaudu piiritletakse keskkonna, inimese ja ühiskondlike huvide kokkupuute dünaamikaid (Whatmore 2002). Hillary Angelo ja David Wachsmuthi (2015) kohaselt on poliitiline ökoloogia arendanud kriitilise perspektiivi, analüüsivaks ressurside voo ja keskkonnakonfliktide seoseid ning on seejuures nihutanud linna-keskset raamistust (Angelo ja Wachsmuth 2015). Linnastumise seostamisel poliitilise ökoloogiaga on pikem traditsioon, ja ökoloogia olulisus ilmneb kui relatsioonilis-analüütiline raamistik, analüüsivaks kapitalistlikku linnastumist, keskendudes ajaloolistele protsessidele (Gandy 2022c). Maroš Krivy (2021) arvates võiksime ökoloogiat käsitleda laiemalt, hõlmates teaduslikud ja igapäevaelu praktikad, mis korrastavad tervikuid ja osasid, eristamaks väärtustatud elukeskkonda.

Poliitiline ökoloogia on püüdnud tähelepanu pöörata inimeste ja keskkonna suhetele, vaidlustades ühel või teisel viisil loodus/kultuur binaarsust. Näiteks vett tuuakse linnade planeerimisel ja muutmises esile olulise toimijana, mis on mõjutanud linnade eluolu ja kultuurilisi representatsioone läbi ajaloo (Kaika 2005). Gandy (2022a) ilmestab mitmeid viise, kuidas looduse agentsused põimuvad linnaruumiga, mõtestades mitte-inimese perspektiivi linnakeskkonna muutumises. Näiteks hobuste jõud ja hobuste hooldamiseks planeeritud talid mõjutasid linna maakasutust, mis ajapikku on muutunud järjest vähem oluliseks. Samas võivad bioloogilise mitmekesisuse kaitsega seotud praktikad linnades põhineda keskkondlikel enklaavidel, vaidlustades looduse tähenduse ja võimalikud muutumisrajad urbaanses kontekstis (Gandy 2018). Poliitilised ökoloogiad saavad osaks looduse raamistamises kujutluste ja praktikate kaudu, mis võivad vägivaldselt sekkuda soovitud kooslustele sobiva keskkonna loomisel. Kathryn Yusoff (2012) väidab, et vägivalda mõtestamine võimaldab selgemalt esile tuua tajutava ja mittetajutava tuleviku kujundamisel, mille käigus eristatakse väärtuslikumaid eluvorme ja keskkondi.

Ida-Euroopat mõjutavad nõukogudeaegsed jäljed keskkonnas ja hilisemad protsessid postsotsialistlikus kontekstis. See mõju pole kõikehõlmav, kuid tekitab teatavaid erinevusi linnades, kultuurides ja ühiskondlikes formatsioonides. Postsotsialistlikku linna võiksime vaadelda deterritorialiseeritud kontseptsioonina, mis võimaldab analüüsida teatavaid kihistusi ja jätkuvusi linnalises muutustes (Tuvikene 2016). Poliitilise ökoloogia perspektiivist toob nõukogudeaegse pärandi (mitte)kestmine kokku ajaloolised kihistused, olevikupraktikad ja tuleviku ettekujutused seoses loodusega. Postsotsialistlik kontekst loob endiselt erinevusi, aga nende erinevuste tõlgendamisel ei saa kõike lineaarselt seostada nõukogudeaegse pärandi ja majandus-poliitilise režiimi katkestusega

(Müller 2019). Petr Jehlička ja Kerstin Jacobssoni (2021) kohaselt mängib Kesk ja Ida-Euroopa kontekst rolli keskkonnaalase hoole kujunemises, mis alati ei pruugi otseselt seostuda läänestumisega ja üldlevinud jätkusuutlikkuse kontseptsiooniga.

Maastikud linnastuva antropotseeni esiletoomises

Linnade kui inimtegevuse intensiivsete sõlmpunktide mõtestamine antropotseeni ajastu kontekstis saab toimuda ökoloogiliste kujutluste ja seoste kaudu, mis ühendavad üksiku ja üldise laiemates keskkonnamuutuste protsessides. Bruno Latour (2017) suhtub kriitiliselt antropotseeni raamistusse, sest antropotseeni ajastu kaudu kiputakse inimkonda esitama ühtse terviku ja singulaarse üksusena, mis loob domineeriva jõu planeet Maa (geoloogilise) ajaloo kujunemises. Antropotseeni perioodi alguseks pakutakse erinevaid tendentse ja sündmusi, mis inimtegevuse mõju planetaarselt laiendasid (nt industrialiseerimine ja metropolide kasv 19. sajandi lõpus või tuumaenergia kasutusele võtmine 1940. aastatel) (Zalasiewicz & Williams *et al.* 2010). Inimkonna käsitlemist homogeense üksusena kliimamuutuses on problematiseeritud, tuues esile vajaduse uuesti mõtestada antropotsentrism e. inimkesksus keskkonna protsesside mõõdupuuna (Braidotti 2018). Potentsiaalse (kuna pole veel ametlikult kinnitatud) antropotseeni ajastu on tõstatanud teravamalt küsimuse inimese rollist planetaarsetes keskkonnamuutustes, ulatudes geoloogilistesse ajakihistusesse meie planeedil (Hoelle & Kawa 2021).

Sue Ruddicki (2015) arvates põhineb läänelik linnastumine ressursipõhiste tsoonide ekspluateerimisel ning on teinud linnadest parasiidid. Seetõttu tuleks antropotseeni olemuse mõistmiseks pöörata tähelepanu taoliste tsoonide taastootmisele keskkonnalastes küsimustes, mis võimaldavad raiskavatel tehnoloogitel ja poliitikatel peale suruda kitsaid valikuid kogukonna tasandil (Bonneuil & Fressoz 2016). Paul Warde, Libby Robin ja Sverker Sörlin (2018) väidavad, et antropotseeni olemust ja raamistust on tugevalt mõjutanud 'keskkonna' mõiste kujunemine ning antropotseen hõlmab inimeseks olemise tähendust koos muutuvate planetaarsete süsteemidega. Ökoloogial ja maastike käsitlel on kahtlemata oma roll oluliste keskkonnamuutuste mõistmisel nagu seda toob esile Anna Tsing:

Meil on vaja mõista Antropotseeni ökoloogiate semiootilist ja materiaalist olemust. Me peaksime ajama jälgi möödaniikus ja tulevas, olles ühest küljest seotud etnograafiliste vaatlustega erilistes kogukondades ning teisest küljest seotud laiemate ajalugude ja ühendustega. Meil on vaja

mõista inimese-mitteinimese sümpaatioid, mis teevad Antropotseeni korraldused võimalikuks ning samas [mõista] ka enam-kui-inimese ajaloolisi trajektoore, mis saavad kokku hirmutavates hegemooniatel ja ka lootuse ja vastupanu radadel. (Tsing 2017: 61)

Anna Tsingi (2017) vaates pole maastiku ajalugu lineaarne narratiiv, vaid ühendab pigem protsesside kogumit, mis omakorda ühendab pingutused kaitsmaks eksisteerivat elukooslust antropotseeni läheneva mitte-elatava keskkonna eest. Huvi tõus antropotseeni käsitluste osas arendab domineerivate (teadus) narratiivide uuesti hindamist läbi praeguste kultuuriliste representatsioonivii- side (Yusoff 2018; Gandy 2021). Matthew Gandy (2021) ilmestab antropotseeni ja inimtegevuse mõju ristumisi haruldase vandelnokk-kuningrähni kaitsmise praktikate kaudu, mis eeldab paljude teiste liikide ja nende elupaikade kaitsmist ning toob kaasa n-ö metsiku looduse taasloomise initsiatiive. Thom van Dooren (2014) analüüsib oma raamatus mitme ohustatud linnuliigi seoseid inimloomuse ja -tegevusega liikide massilise väljasuremise ajastul, rõhutades seejuures leinamise olulisust eluga (uuesti) suhestamisel.

Suuremad ja väiksemad katkestused või sotsiaal-ökoloogilised häiringud on osa maastikest. Maastiku-uuringutes otsitakse tasakaalu, mõtestamaks maastikulisi katkestusi intensiivse kultuurilise plahvatuse ja pikemaajalise kestvuse protsessides (Palang & Zariņa *et al.* 2022). Ühe võimalusena võiks vaadelda 'häiringupõhiste ökoloogiatega' (*disturbance-based ecologies*) tõttu kujunenud sotsiaal-looduslike kooslusi, mis jätkavad elu ja arenevad ilma täiusliku harmoonia või võitluseta (Tsing 2015: 5). Anna Tsing (2015) toob *matsutake* seenega seotud praktikate kaudu esile seosed häiringupõhiste ökoloogiatega, kultuuride ja kapitalistliku tootmise vahel. Tema arvates takistab antropotseentrism märkamast killustunud kogemusruume, keerukaid ajasuheteid ning muutuvaid seoseid inimeste ja mitte-inimeste vahel. Seetõttu vajab maastikuline lähenemine laiendatud perspektiivi, mõtestamaks inimkeskset ja maa külge vangistatud 'maa-stiku' püsivust (Reinert 2016; vt ka Whatmore 2002; Massey 2006). Näiteks arutleb Gandy (2022b) ökoloogia, mälu ja koha põimingute üle seoses linnamaastike kiirete muudatustega geopoliitiliselt piiritletud Berliinis.

Maastikku võiksime mõtestada kui kollektiivse eksistentsi infrastruktuuri (Nye 2014), mis saab olemisviiside ja tähenduste osaks. Maastiku formatsioonid on oluline ja ühendav siduskude linnastumise protsessis (Vicenzotti & Qviström 2018; Pikner & Palang 2021; Tuvikene & Nugin *et al.* 2022). Seega on maastik midagi enam kui eraldiseisvat maa, loodus ja ruum (Ingold 2000). Urbaniseerumise trajektooriga saavad osaks "maastikust kui koos-tajumisest" (Wylie 2007: 217), põimides liikumise ja materiaalsuse. Selle lähenemise kohaselt "maastiku võiks kõige paremini kirjeldada läbi põimitud materiaalsuste ja tunnetus-

võimete, millega koos me tegutseme ja tajume” (Wylie 2005: 254). Ökoloogilistel ettekujutustel, mis organiseerivad looduse käsitluses terviku ja üksiku seoseid, on oluline roll maastike kui tunnetusvõime kujunemisel. John Wylie’ (2007) lähenemises saavad mitmed pinged, nagu lähedus/distant, loodus/kultuur ja kohalolu/puudumine, olemuslikuks maastike ilmnemises ja muutumises. Looduse agentsus ja ökoloogia roll linnastuvate maastike kujunemisel väärib enam tähelepanu, mõistmaks tähenduslikke ja eelnevalt mitte-disainitud muutusi (Gandy 2016; Gandy 2022b). Seejuures vajaksid enam tähelepanu piiritlemine ja biopoliitilised sfäärid (Swyngedouw & Ernstson 2018), mis poliitiliste ökoloogiate abil mõjutavad tähenduslikke maastikke sobivate elukeskkondade loomisel. See tähendab, et ruumilist eraldatust (sh õhk, vesi, maa) ja ühendusi erinevatel tasanditel võidakse vormida lähtuvalt teatud ökoloogilistest kujutuspiltidest ja sümboolsest loodusest, andes eelisõiguse teatud elukooslustele.

Paljassaare poolsaar: lindude hoiuala ja antropotseeni killuke koos linnaga

Selles peatükis esitan teemaarenduse seosed välitööga, mis paljuski põhineb etnograafilisel meetodil, põimides vaatlusi, intervjuusid ja temaatilisi lugusid. Vaatlused toimusid mitmete Paljassaare külastuste käigus alates 2008. aastast. Algul inspireeris mind poolsaare vastuolulisus, mis tõi esile nõukogudeaegsed kihistused ja metsikuma looduse linna servas. Mõne aja pärast hakkasin tähelepanelikumalt vaatlema looduskaitsega seotud praktikaid ning esile kerkivaid tähendusi ja pingeid rannikualal. Seega on poolsaare külastused ja vaatlused loonud konteksti kohapõhiste kohtumistele, mille kaudu ruum justkui tuleb kaasa läbi kogemise, lugude ja liikumise (Massey 2005; Thrift 2008). Mõned vaatlused selles protsessis on olnud rohkem planeeritud, nt Tallinna veepuhastusjaama külastamine või osalemine jalutuskäigul koos linnuvaatlejatega. Vaatluste käigus kogutud tähelepanekud andsid tõe intervjuudeks inimestega, kes on tegelenud Paljassaare hoiuala loomise ja käigus hoidmisega. Seetõttu võib valitud viit intervjueeritavat nimetada ekspertideks ning neile läheb isiklikult korda Paljassaares toimuv. Intervjuude käigus keskenduti järgnevatele teemadele: a) hoiuala kujunemine ja piirid; b) vastuolud ja kokkupuuted loodukaitsega linnas; c) soovitud ja mittesoovitud muutused poolsaarel. Intervjuudele lisaks olen kogunud esitatud lugusid Paljassaarest läbi kahe näituse, mis seavad poolsaare globaalsete muutuste keskmesse. Vaatluste, intervjuude ja näitusekülastuse põimingu eesmärgiks on püüd ühendada kohapõhine kogemus, praktikad ja (diskursiivne) narratiivsus tõelisuse kujunemises. Narratiivsus ilmneb lugudes, mida vaatlen kui subjektiivseid kogemusi ja kui kommunikatiivseid tegusid,

mis põhinevad sotsiaal-kultuurilistel ressurssidel, praktikatel ja sündmustel (Gubrium & Holstein 2009). Lisaks narratiivsusele on käesolevas uurimuses oluline eluvormide seostamine eksistentsiaalsete kooslustega ja inimese positsiooniga keskkonnamuutustes (Van Dooren 2014). Pikemaajalisem seos käsitledava “väljaga” on võimaldanud (taas)esitada küsimusi ilmnevate (täenduslike) kohalolekute (*presences*) ja vastuolude osas läbi spiraalse uurimisprotsessi (Crang 2003; Law 2004). Selles osas toob Paljassaare näide esile rändlindude liikuva kohalolu koos mitmesuguste vastuoludega, mis seotud linnastumise ja linnalisuse raamistamisega. Järgnevalt liigume poolsaarele.

Grupp inimesi on kogunenud päikselisel pealelõunal 3. oktoobril 2020. aastal Katariina kaile Paljassaares. Need inimesed soovivad kogeda linnuvaatlust jalutuskäigul koos kirgliku linnuvaatleja ja pianisti Sten Lassmaniga, kes on Tallinna linnuklubi liige ja aktiivselt osalenud Paljassaare hoiuala kujunemise protsessis. Me kõnnime avalikul rannaalal puidust jalgrada mööda, läbime poolsaare, leides rannajoonel sobiva koha linnuvaatluseks. Poolsaarel liigub üsna palju rahvast, kes on tulnud nautima üpris sooja päeva looduses. Mõnel meist on kaasas binokkel, vaatame ringi mere suunas ja Sten Lassmann selgitab linnuliike kaasas oleva välimääraja piltide abil. Ta hakkas poolsaarel käima koos oma isaga umbes kolmkümmend aastat tagasi vahetult pärast Nõukogude Liidu sõjaväe lahkumist. Paljassaare on tema arvates üks Eesti neljast kõige paremast rändlindude vaatlemise kohast. Sten Lassmann pole eriti optimistlik veiste karjatamise abil Paljassaare rannaniitude avatuna hoidmise osas. Tema arvates häirivad jalutusrihmata jooksvad koerad pesitsevaid linde ja puhkavaid inimesi. Sellele vaatamata kaldub Sten väikeses mahus toetama poolsaarel elamuhitust, sest valglinnastumine ja põllumaade kadumine oleks veel halvem.

Paljassaart külastades hakkavad juba eemalt silma linna veepuhastusjaama tornid ning sellest infrastruktuurist annab mõnikord aimu õhus leviv lõhn. Mitte kaugel veepuhastusjaama territooriumist kulgeb liivarand, kus käiakse meelsasti ujumas. Vanalinna tornid ja reisisadama laevad paistavad hästi, sest poolsaare hoiuala jääb kesklinnast mööda teed vaid nelja kilomeetri kaugusele. Praegune Paljassaare eklektiline maastik toob kokku laevaremondi sadama, lagunevad madalad tööstushooned, mõned korterelamud, kinni kasvava järve, prügila, avaliku ranna, militaarkaitse rajatised (sh väiksemad punkrid) ja linnukaitse hoiuala. Tallinna veepuhastusjaam ja kodutute loomade varjupaik asuvad samuti sel poolsaarel. Üks endine elanik nimetab Paljassaart “hädaliste poolsaareks” (Pajusaar 2022), sest sinna on koondunud sotsiaalmaja, resotsialiseerumise tegevused ja supiköök. Plaanitakse rajada filmilinnak ning perspektiivis on kavandatud mitmed elamu-alad.

Lindude kaitsmiseks loodud hoiuala ja selle piiride kohta leiab informatsiooni mitme stendi pealt. Jalutuskäigul võib näha lagunevaid hooneid ja

militaarobjekte. Varisenud raudse eesriide betoonpostid ja okastraat on mõnes kohas nähtavad ning endine piirivalvetorn on ümberehitatud vaatetorniks. Mõned osad vanast piirivalvesüsteemist on merre vajumas. Intervjuude käigus tuli esile vastuoluline plaan luua kunstlikud saared Paljassaare lähedusse. Paarisaja aasta perspektiivis on poolsaar märgitud üleujutusohuga piirkonnaks, kuigi sinna planeeritakse uusi elamualasid. Sellised vastuolud ja häiringutel põhinevate ökoloogiate kestev mõju inimeste ja mitte-inimeste kooseksisteerimisele saavad erinevatel viisidel osaks maastike ja linnastumise põimingutes.

Piiritledes kaitseala ja väärtuslikke eluvorme linnastumise mõjudes

See külma sõja ajal militariseeritud poolsaar on oluliselt muutunud ning seda muutust võiks vaadelda osana laiemas transformatsioonis, mis ühendab linnalooduse, postsotsialistlikud suundumused ja kogukondliku praktika (Pikner 2022a). Bussipeatus ja autoparkla Paljassaares täituvad ilusate ilmadega, sest liivarand, ajutised grillimiskohad ja jalgrajad meelitavad inimesi. Ebatavaliselt suured lained, mida tekitavad sageli möödasõitvad liinilaevad, pakuvad palju rõõmu lastele, aga samas kulutavad rannikut. Inimesed käivad poolsaarel seeni ja hapukaid alõtsasid korjamas ning Katariina kai on kalameeste meelispaik. Paljassaarde tullakse kogu Tallinnast ja märkimisväärne osa külastajatest käib seal igal aastaajal (Veersalu & Sepp 2012). Vähendamaks intensiivse külastuse mõjusid Natura 2000 hoiualale on Paljassaares loodud puidust jalgteed (foto 1), mis suunavad inimeste liikumistrajektoore.

Kunagi koosnes Paljassaar kahest saarest, mis on pinnavormides siiani äratuntavad. Poolsaar on tekkinud umbes viimase 150 aasta jooksul kahe asjaolu koosmõjus: esiteks kerkib Tallinnas maapind 1–2 mm aastas maakoores jääajal salvestunud surve vallandumise tõttu ning teiseks toimetati sinna Tallinna sadamate süvendamisel väljakaevatud pinnast. Tallinna mereäär on intensiivne rannikuruum, mis ühendab ajaloolised kihistused, postsotsialistlikud transformatsioonid ja mitmesugused lood kogetud maastikest. Rannalad olid nõukogude perioodil hoolsalt valvatud, kuid selles eksisteerisid enam juurdepääsetavad ruumid puhketegevuseks ja rangemalt suletud asulad militaariseeritud tsoonis (Malkova 2019; Printsmann & Pikner 2019; Sepp 2011). Juurdepääsusid ja linna avamist merele mõjutas loodud infrastruktuur (Linnahall, Piritajahtklubi, Piritatee laiendus), korraldamiseks Tallinnas Moskva Olümpia purjetamisalasid (Brunns 2007). Piiritsooni kokkuvajumine ja mitmed lõpetanud tööstuskompleksid jätsid endast maha tühermaad, mis üsna kiiresti territorialiseeriti maa erastamise ja fragmentaarsete planeerimisiniitsiatiivide

kaudu ning mitmed (korraks) avanenud tühermaad said vaba aja veetmise kohtadeks. Seetõttu loovad nõukogude ajast mõjutatud häiringupõhised ökoloogiad omapäraseid rohealade omadusi ja maastikke Tallinnas. Lääne-Euroopa linnades on veeäärsete piirkondade allakäik ja renessanss sõltunud peamiselt majanduslikest protsessidest, kuid Tallinnas mängis olulist rolli maa erastamine ja olemasolevad valitsemisstruktuurid, haarates mereääre kapitalistlikusse turumajandusse (Feldman 2000). Tallinna merele (taas)avamise visioon on kirjas Tallinna ruumilistes planeeringutes ning see tegevussuund on tekitanud keskkonnaõigluse vaatekohast mitmeid pingeid (Pikner 2022a).

Nõukogudeaegne suletud militaartsoon mõjutas Paljassaare poolsaart märkimisväärselt. Sinna rajati teedevõrk, mis on paljuski tänaseni säilinud. Piirkonda reostati, sest seal oleval eksisteerinud sigala ning suured tööstusettevõtted vedasid sinna prügi. Reostamise ulatust ja keskkonna taastumise võimet iseloomustab hästi keskkonnaeksperti seisukoht: “See hoiuala on nõukogudeaegne prügimägi, millele on haljatus peale kasvanud” (Madis 2016).

Foto 1. Paljassaare hoiuala laudteed ja viidad Väike-Paljassaare tipus.
Tarmo Pikneri foto 2022.

Avaliku infrastruktuuri vähesus ja ebakindlus hoidis 1990. aastatel inimesed poolsaarest eemal. Linnuvaatlejad hakkasid piirkonda avastama ning esile kerksid rändlindude liikumised ja laiem ökoloogia. 2001. aastal loodi juba 1990. aastatel poolsaart olulise linnualana hinnanud inimesi ühendav Tallinna linnuklubi. Linnuvaatlejate kirgliku hobitegevuse ja kaardistuste kaudu sai avalikkus teada Paljassaare seostest rändekoridoridega ning see teadlikkus mängis peamist rolli poolsaare sidumisel üleeuroopalise Natura 2000 raamistikuuga. Uudishimu lindude vastu on seotud loodusest hoolimisega, mis võib viia “maailma avanemise” ja avarama keskkonnateadlikkuse poole (van den Born & Ganzevoort *et al.* 2022). Linnuklubi eestvedamisel loodi Paljassaare hoiuala ja aktiivselt osaleti kaitsekorralduskava väljatöötamises. Hoiuala realiseerunud maakasutus konkureeris plaaniga rajada poolsaarele noortele peredele mõeldud elamupiirkond.

Looduse hoiuala ruumilised piirid kujunesid dünaamilises protsessis, milles peamine initsiatiiv oli linnuklubi liikmetel. Hoiuala suleti autodele ja territooriumilt hakati prügi koristama: see sisaldas nii Vene sõjaväest jäänud asju kui ka hilisemaid illegaalselt sinna veetud prügihunnikuid. Esmane hoiuala korralduskava koostati perioodil 2006–2008, kava koostamise käigus said linnuklubi liikmed üha teadlikumaks võimalikest ohtudest kaitsealustele kooslustele. Hoiuala territooriumil on keelatud liikuda roostikus ja rannikul lindude pesitsusperioodil 1. maist kuni 31. juulini. Paigaldatud infotahvlid teavitasiid keelatud tegevustest ja piirangutest lindude pesitsusperioodidel Paljassaares, aga tegelikkuses piirangute kehtestamine eriti ei toiminud. Näiteks puudus tugev õiguslik alus kutsuda korralla linna ainsa alastiranna külastajaid ja koertega jalutajaid, kes keelust hoolimata viibisid lindude pesitsusperioodil hoiuala territooriumil. Seetõttu sooviti hoiuala territooriumi laiendada ja kaitse-eeskirja muuta õiguslikult rangemaks (intervjuu linnuklubi liikme ja keskkonnaekspertiga, Madis 2016). Mõningase käsitlemise järel leiti, et rangem kaitse-eeskiri pole piisavalt põhjendatud ning võib minna vastuollu juba planeeritud maa-kasutuse funktsioonidega.

Aktiivne side lindude vaatlemise ja lindude hoidmisega suunab mõtestama tähenduslikke piire koos maastikega. Nõukogudeaegsed jäljed on vorminud keskkonda ja püsivad osaliselt tänini. Kaitseala rajamine hõlmab lisaks maapealsele territooriumile vaevu tajutavaid piirjooni ka merel ja õhus, mis markeerivad koosluste vajadusi ning võimalikke koosmõjusid inimtegevusega. Maastike maa-alune dimensioon tuleb esile haljastatud prügimägede ja detektoristide tegevuse kaudu, kes loodavad metalliotsija abiga leida maa seest midagi väärtuslikku. Lindude hoiuala piirid jooksevad kokku veepuhastusjaama kinnise territooriumiga, mida ühendavad mitmesugused ökoloogilised võrgustikud ja

poliitikat. Nende keerukate seoste kaudu ilmneb vajadus mõtestada maailmas koos-olemist (*being-with*) sfääriliselt (Elden 2010), hõlmates tähenduslikke ja materiaalseid ökoloogiad. Sellest perspektiivist lähtudes leiab omailmade piiritlemine aset dünaamiliste sfääridega, millega koos tõelisust ja ümbruskonda luuakse ning ümbritsevat tajutakse. Seesugused sfäärid koos maastikega aitavad mõtestada selgemalt ka inimkonna mõju ja praktiseeritud hoolt, tuues esile erinevused antropotseenis (vt ka Pikner 2022b).

Elukeskkondi väärtustatakse koos maastikega ning looduskaitstes sekkutakse keskkonda teatud ratsionaalsusega. Paljassaare kontekstis eksisteerib dilemma, kui palju peaks inimene aktiivselt sekkuma ja millised võimalused oleks lasta loodusel omapäi kujuneda:

Kasvab kinni, aga võikski lasta loodusel minna seda teed nagu läheb. Kui veekogud kasvavad kinni, siis muutuvad ka elustiku kooslused. Looduskaitstes ongi mitu lähenemist, et kas kaitstakse olukorda või protsessi. Poollooduslikud kooslused – seal kaitstakse seda olemasolevat olukorda. Seal peab nagu kogu aeg sekkuma, mõlemad vajalikud. Paljassaares on mõlemat, on väga mosaiikne. Rannaniite me niidame ja tahame hoida sellisena, aga veekogude säilitamine on küsitav. (Omavalitsuse keskkonnaspetsialist, Peep 2016)

Paljassaare hoiuala piiritlemine toob esile mitmesugused häiringud ja katkestused, mis loovad eeldusi looduse ja linna omamoodi põiminguteks. Paralleelina saab siia kõrvale tuua linnalooduse kujunemise Berliinis, kus põimuvad ökoloogia, mälu ja kohad (Gandy 2022b). Matthew Gandy toob paralleeli Teise maailmasõja järgsete varemete-maastike ja külma sõja järgse linnaruumi vahel, mis võimaldasid teatud perioodil loodusel spontaanselt kujuneda ja saada kapitalistliku linnauuenduse osaks. Gandy pikemaajalisem isiklik seos Berliini äärealadega tuleb esile dokumentaalfilmis “Natura Urbana: The Brachen of Berlin” (Gandy 2017), kus erinevate lugude ja ekspertteadmiste kaudu ilmnevad (geo)poliitiliste protsesside ja linnalooduse põnevad ja kriitilised seosed. Näiteks töid Venemaa Siberi aladelt saabuvad rongid kaasa isesuguseid taimeliike, mis hakkasid Berliinis kasvama ning külma sõja tingimustes sai Lääne-Berliinist omamoodi eraldatud saar-linn, mille poliitilised tsoonid peegeldusid ka levinud taimestikis.

Loodus ja kultuur – koosluste pinged linnas

Moderniseerumine põhineb looduse ja kultuuri eraldamisel (Latour 2014 [1993]). Linnastumist kui modernsuse osa on vaadeldud kui looduse totaalset ümberkujundamist, kuni linnad neelavad metsiku looduse (Lefebvre 1976). Tõepoolest valgustatud tänavad, köetavad ruumid ja leviv mobiilvõrguühendus muudab oluliselt loodusjõududest sõltumist. Samas on üha enam hakatud mõistma looduse ja mitte-linna keerukaid seoseid linnaelu sotsiaalsete ja kultuuriliste aspektide kaudu, hõlmates eripalgelisi äärealasid (Angelo 2019; Pikner 2014). Paljassaare pakub looduse, linnastumise ja kultuuri põimingute mõtestamiseks mitmeid protsesse ja vastuolusid.

Rändlindudele sobivate elupaikade säilitamine linnaservas Paljassaarel seisab kõrvuti muinsuskaitseliste kultuuriväärtustega. Kultuuriväärtuse ümber on kehtestatud kaitsevöönd, mis kehtib kõigile muinsuskaitse all olevatele objektidele, olenemata nende asukohast vanalinnas või kaugemas poolsaare nurgas. Lindude hoiuala ja kultuuriväärtuste hoidmist ühendab näiteks võsa, õigemini võitlus võsastumisega, mida tõlgendatakse mõnevõrra erinevalt ajaloolise maastiku säilitamise perspektiivis:

Erimeelsusi looduskaitsega nagu pole, pigem teeme palju koostööd. Ka nemad on huvitatud, et seal võsa lõigata, meie jaoks on oluline mälestiste vaadeldavus, et võssa ei kasvaks, et puud ei hakkaks peal kasvama ja struktuuri ei lõhuks. Looduskaitse jaoks seal pole kunagi kõrgeid puid olnud, selles mõttes praegune Paljassaare on nende jaoks mõnes mõttes ajalooline maastik, mis siis ei tohiks võsastuda. (Kultuuripärandi spetsialist, Alo 2016)

Seejuures on oluline märgata ajahetke, millesse loodus- ja kultuuriväärtuste kaitse ankurdatakse säilitatava maastiku olemuse. Võsastumist ja maastikku ning sellega seotud inimene/mitte-inimene kooslusi võidakse raamistada just säilitatava ajahetke abil. Ometigi on väga keeruline ja sageli üle jõu käiv seda tardunud ajahetke koos maastikuga säilitada. Vaated kasvavad kinni ja kui keskkonda pikema aja jooksul ei hooldata, teevad loodusjõud oma töö ehitistega. Võsa on selles mõttes spontaanne, et teda ei pea spetsiaalselt kuhugi külvama. Võsa tekib ja hakkab vohama, kuidas olud lubavad, olgu maal või linnas. Ka Paljassaares tuleb jalgteelt kõrvale astudes võsas ragistada. Lisaks vohamisele võib võsa saada osaks sobiva ruumi või omailma otsingutes. Selle kohta saab tuua näitena fotograaf Arne Maasiku (2020) näituse “Omaruum”, kus ühe eksponaadina on esil enam kui kümne aasta jooksul pildistatud mustvalged kevad-sügised võsa pused (foto 2). Eelnevalt on Maasik võsa eksponeerinud

koos fotodega Ameerika suurlinnade arhitektuurist, mille kaudu luuakse pinge n-ö metsiku looduse ja urbaniseeruva keskkonna vahel. Niimoodi iseloomustatakse teatavat entroopiat, mis ilmneb nii metsikus looduses kui ka tihedas linnakeskkonnas. Viimases on entroopia rohkem suunatud ja kontrollitud hargnevate infrastruktuuride ja fassaadide abil. Kahaneva linna protsessid võivad infrastruktuure hõredamaks muuta, luues uue pinnase ja konteksti linnalisuse, looduse ja ruraalsuse seoste mõtestamiseks (Pikner 2019).

Foto 2. Arne Maasiku foto sarjast "Pusad / Tangels" (avaldatud autori nõusolekul).

Lisaks lindudele ja inimestele meeldib Paljassaare ka mitmetele loomaliikidele. Linna keskkonnakorraldajad näevad vastuolu metssigade ja lindude nagu kümnokk-luiged ja hüübid vahel: sead ohustavad linnuliike, süües linnumune. Seetõttu kutsuti poolsaarele jahimehed, kes küttisid umbes 40 metssiga, osa loomi põgenes Tallinna Vee territooriumile. Keskkonnaspetsialisti sõnul satuvad metsloomad linna metsikute elupaikade vähenemise tõttu, liikudes ka Tallinna lähedal asuvatele saartele: “Kui Naissaarel peetakse jahti, siis Viimsi tänavatel sead jooksevad. Varem ujusidki ühelt saarelt teisele ja söid kõhu täis, siga on kõva ujuja” (linna keskkonnaspetsialist, Peep 2016). Kui siinkohal tuua paralleel kaugelt Hawaii saarelt, siis on sigade ja inimtegevuse koosmõjude tõttu kahjustatud lindude olulisi elupaiku mitme sajandi jooksul viies muuhulgas väljasuremise ääreni Hawaii varese, kelle kestmajäämiseks tehakse jõupingutusi (Van Dooren 2014).

Sigade kõrval tuleb esile koerte mõju hoiuala toimimises. Hulkuvad koerad moodustasid Paljassaarel karju ja vahetevahel on linn sekkunud inimeste turvalisuse ettekäändel. Linnavalitsusel on olnud vastasseis inimestega, kes toitsid hüljatud koeri poolsaarel. Sellega seoses on õiguskantsler pidanud avaldama seisukoha, mille kohaselt on hulkuva looma toitmine osa vabaduspõhiõigusest ega saa kaasa tuua lemmiklooma pidamisega seotud vastutust: “...hulkuva looma toitjale lemmikloomapidaja kohustuste ja vastutuse panek piirab õigusvastaselt tema omandipõhiõigust ja üldist vabaduspõhiõigust” (Madise 2019). Koertega seotud vastuolusid mõjutavad ka erinevad tõlgendused linnapiiridest ja loodusest, sest Paljassaaret nähakse pigem mitte-linnana ja seetõttu ei koristata oma lemmiklooma järelt:

Juriidiliselt peaks seal ka oma koera järgi koristama, sest see linna territoorium. Aga see seal puhas loodus ja kui koer laseb, siis ei tundu nagu loogiline hakata koristama. Vanalinna tänavatel nagu loogiline, isegi kui ei tahaks seda teha. (Linnuklubi liige ja keskkonnaekspert, Madis 2016)

Seega mõjutab piirkonna tajumine mitte-linnana ettekujutust loodusest ja ka inimeste käitumismustreid. Paljassaarega seotud praktikad näitavad, et ka vägivallal on oma roll, kui sekkutakse bioloogilise elurikkuse ja looduskaitse nimel. Metssigade ja hüljatud koduloomade arvukuse piiramine poolsaarel ning osade taimeliikide (nt kibuvits) käsitlemine sissetungijana illustreerib seda aspekti. 2022. aastal toimusid Euroopa Liidu toel Paljassaare hoiualal kibuvitsa tõrjetööd, loomaks pinnast “algupärastele taimekooslustele”, mille kohta võis lugeda infotahvilt järgmist: “Kurdleheline kibuvits kuulub Euroopas intensiivsemate võõrliikide hulka, mis kiire ja eduka levimise tõttu tõrjub oma

kasvukohast välja teised looduslikud liigid.” Ettekujutus soovitud loodusest ja maastikust hakkab kujundama mitme-dimensioonilist ökoloogiat (kui üksikosade ja terviku seoseid) poliitiliste otsuste ja argipraktikate kaudu. Rohekoridorid on esile kerkinud olulise osana soovitud linnamaastikest. Rohealade vööndeid linnas tuuakse esile kui looduse ja inimtegevuse vahelisi puhvertsoone, mis peavad toetama inimeste ja mitte-inimeste koosolu. Põhja-Tallinnas on avalikkuse tähelepanu saanud planeeringualgatus “Putukaväil”, mille käigus kaardistati bioloogiline elurikkus kõrgepingeliinide alt vabaneval territooriumil, et luua laiem rohevõrgustik linnaelu, looduse ja servaalade kokku toomiseks. Selliste võrgustikega peaks ideaalis ühilduma Paljassaare hoiuala, võimaldades hõlpsasti liikuda (õhus) mitte-inimestel ja inimestel. Tiivulised võivad kokku pörgata hoonete klaaspindadega; rohekoridoride abil püütakse aidata kaasa nii mitte-inimeste kui ka inimeste liikumisele linnas ja üle/läbi linna:

Üle aasta on Tallinnas probleem, et kui toimub mõnede metsalindude massränne. Nad ei tea klaasist ja peegeldusest mitte midagi, siis lendavad vastu aknaklaase ja klaasmaju end surnuks, nende jaoks rohekoridor muidugi oluline. Ka linnaplaneerimise kontekstis see oluline, et need koridorid poleks vaid rohelised triibud kaardi peal, vaid et need oleksid ka ökoloogiliselt toimivad, et neid mööda saaksid erinevad elustikurühma liikuda ja et neid mööda saaksid liikuda ka inimesed. (Linnuklubi liige ja keskkonnaekspert, Madis 2016)

Klaasist kõrghooned ei välista linnuliikide eksisteerimist linnaruumis – isegi teatav sümbioos osade linnuliikudega on võimalik. Mõned linnuliigid on võimelised klaasist kõrghoonetega looma eksistentsiaalseid sidemeid, näiteks ehitama pesa kõrghoone katusele. Dokumentaalfilmis “Kajaka teoreem” (Matjus 2014) jälgitakse linnas pesitseva kajaka käekäiku ning püütakse linna avada linnu perspektiivist. Kõrghoone katus saab pakkuda kaitset pesale, aga filmis tuuakse esile linnas kasvava linnupoja ohud.

Rannikuäärne kontekst mõjutab loodusväärtusi ega jäta puutumata ka kultuuriväärtusi, sh militaarpärand. Meri on mõne mälestise (nt merd valgustanud helgiheitjate asemed) juba minema kandnud. Pärandikaitsjatel pole kiir-laevade poolt tekitatava lainetuse ja loodusjõu vastu eriti midagi võimalik teha: “Neid kolm on meri juba minema kandnud, need olid muinsuskaitse all. Ühest pole isegi asukohta teada, nii palju muudab meri reljeefi, isegi kive pole enam alles. Nii on, et loodus võtab oma, aga siis me võtame need jälle kaitsenimekirjadest maha” (kultuuripärandi spetsialist, Alo 2016). Seejuures on välja toodud, et pärandi kaitsmisel on looduse loomuliku kulgemise aktsepteerimine teostatav

pigem teorias kui praktikas (DeSilvey 2017; vt ka Nugin & Pikner 2019). Paljassaare kontekstis näeme, et see võib toimida ka praktikas, kui konkreetsete olude seda sunnivad ja pärandiobjekt pole kõige prioriteetsem.

Inimese roll ja küsitav tulevik antropotseenis

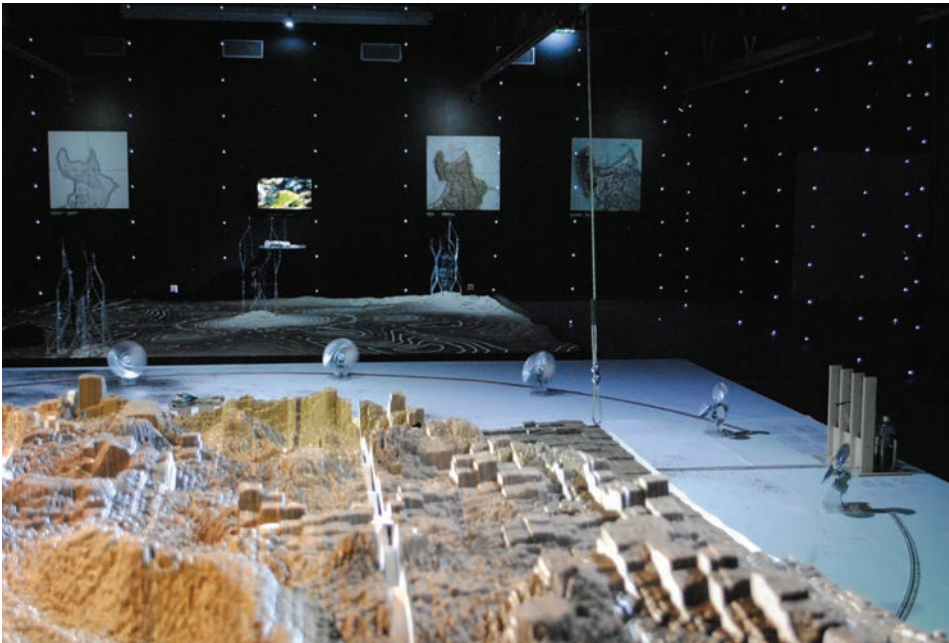
Inimtegevuse märkimisväärsed jäljed on Paljassaares nähtavad tööstusarengu, linna kasvu, sõjaliste kaitserajatiste, prügilate, savikarjääri ning linnalise infrastruktuuri laienemise kaudu. Nende protsesside materiaalseid jälgi ja kestvaid mõjutusi võime vaadelda antropotseeni osana, iseloomustamaks üldisemalt inimtegevuse laienevaid mõjusfääre. Samas ilmestavad Paljassaare protsessid ja hoolega seotud praktikad vajadust kohapõhiselt vaadelda katkestuste ökoloogiaid ning mõtestada inimese-mitteinimeste seoseid. Keskkonnamuutuste mõistmise käigus on tõstatunud küsimus inimeseks olemisest ja antropotsentrismist.

Paljassaare poolsaar oli valitud Tallinna Arhitektuuri Biennaali 2017 fookuskohaks, püüdes ümber mõtestada antropotsentrismi perspektiivi linnadele ja linnamaastikele. Biennaali käigus toimus näitus pealkirjaga “Antropotseeni saar”, mis esitles linnamaastikke läbi ringluse ja iseorganiseerumise (foto 3) eesmärgiga: “...Paljassaare ümberkujundamisel bioinfomaatriksiks, mis koosneb mitmekihilise arhitektuurse aparaadina korraldatud n-ö kõvadest ja pehmetest süsteemidest” (Pasquero 2017: 8). Näitust külastades tulid esile erinevad linna toimimisega seotud veeinfrastruktuuri ja metaboolseid aineringeid visualiseerivad ruumiskaalad. Alustades bakteriaalsest tasandist ning liikudes edasi aine, poolsaare, linna ja Läänemere tasandile püüti Paljassaare maastikku ja kooslusi visualiseerida hübriidselt ühendatud ja iseorganiseeruva keskkonnana, kus loodusprotsessid eksisteerivad koos linnastumise mõjudega. Veeringlus linnas ja heitveepuhastamine oli ühenduste mõtestamise põhiteljeks, mis mõjutab poolsaarel veekogude kinnikasvamist ja lindude liikumistrajektoore. Rändlinnud surutakse üha enam poolsaare servadesse, samas paigalinnud kasutavad peatumiskohtadena ka soojendatud heitvee settebasseine. Tasandite läbitöötamise kaudu toodi esile mitmed piirid tulenevalt kaitsefunktsioonidest, mis takistavad tulevikku suunatud protsesse:

Poolsaare südamas paikneb linna veepuhastusjaam, vahetult selle kõrval, poolsaare tipus aga hiljuti loodud hoiuala. Need kaks süsteemi esindavad kaht vastandlikku, ent samas kummaliselt sarnast konservatiivset ideoloogiat. Sellistena nad mitte ainult ei keeldu omavahel koostööd tegemast,

ehkki molekulaarsel tasandil käivad nad tihedalt läbi, vaid ühtlasi ka keelduvad tunnistamast ja täitmast oma aktiivset rolli Tallinna tuleviku kujundamisel. (TAB 2017)

Ökoloogilisi seoseid käsitleti mitmest perspektiivist, millest mõned olid realistlikumad ja teised poeetilisemad. Lindudega oli kõige enam seotud projekt “Avium Civitas”, mille kohaselt võiks tulevikus poolsaarele rajatavad kõrged tornelamud katta saviga, võimaldades linnupesade loomist elumajade sisse ning õppida lindudelt teistmoodi liikumist keskkonnas, sest autosid hakkavad asendama lennumasinad. Üldiselt iseloomustas näituse eksponaate usk tehnoloogilistesse võimalustesse, mis kiirendaks kohanemist linnastumise mõjudega ning loodusprotsesside rakendamist linna toimimise aine- ja energiaringes.

*Foto 3. Põltsaare kui bioinfomaatriks ja ringlus näitusel "Antropotseeni saar".
Tarmo Pikneri foto 2017.*

Põltsaare paiknemine üleujutusriskide alal ja linna veepuhastusjaama kohalolu on tekitanud mitmeid tulevikku suunatud spekulatsioone. Põltsaare tuleb esile kui eksperimenteerimise väli, kus inimeste ja ümbritseva keskkonna võimalikke suhteid mõtestatakse kliimakriisi kontekstis. Kliimamuutuse, migratsiooni ja vaimse tervise ristumist vaatlus Shezad Dawoodi algatatud näitus

“Leviaatan: Paljassaare peatükk”. Näituse keskmesse oli taas toodud Paljassaare ja rannikualadega seotud maastikud. Rannast korjatud inimtekkelist prügi kasutati keerukate ökoloogiatega iseloomustamiseks. Liitreaalsusprillide abil sai aimu teistmoodi liikumisest, kui inimene on sunnitud kohanema eluga veealuses ilmas paarisaja aasta pärast. Näituse pealkirjas olev Leviaatan annab viite 17. sajandi Hobbes’i teosele poliitilisest suveräänsusest ja sotsiaalsest kokkuleppes, mille esikaanel seisab ülisuur valitseja, koosnedes paljudest inimkehadest, kehastades seekaudu inimkeskset avalikkust ning kõrgudes üle maastiku ja linna (vt Gamboni 2005). Inimkeskset Leviaatani püüti näituse kaudu seostada ökoloogia ja mitteinimestega, tuues esile laiemad seosed poliitilistes protsessides. Sellise rõhuasetusega väljapanek tõstatab küsimuse, kuidas teha poliitilistes protsessides kuuldavaks mitteinimeste hääl, ning rõhutab ökoloogilise kokkuleppe vajadust lisaks sotsiaal-poliitilisele suveräänsusele, mis inimkesksuse kaudu on looduse huve pigem ignoreerinud. Paljassaare kontekst ja peatükk on toodud kokku laiema antropotseeni protsessiga, mida kriitiliselt mõtestas Dawoodi mitmeosaline film, näidates inimeseks olemist koos röövelliku meremajanduse ja kliimamuutuste düstootopiatega. Paljassaare peatükk seostab muuhulgas “Leviaatani” sotsiaalpoliitilise kokkuleppe linnuvaatlusparadiisi ning muutuva pärandiga:

Paljassaare on mitme impeeriumi, liidu ja vabariigi käest läbi käinud ning jätnud seljataha eelnevad elud sõjaväepeerikonna ja Tallinna reoveekäitlusjaama asukohana. Nüüd vohab merekindluses taimestik – patareid alumine osa on vee alla jäänud ning poolsaare põlisasukate, kobraste, elupaigaks saanud. (Dawood & Ojavee et al. 2020)

Saarelisus on üks Paljassaare iseloomulik omadus, mida inimtekkelise mõju ja antropotseeni kontekstis tõlgendatakse. Muinsuskaitsele on oluline Paljassaare ajalooline saare-motiiv koos säilinud vaadetega. Samas veepuhastusjaam täidab mereala ja on ehitatud tornid, mis annavad visuaalselt nihestatud pildi muinsus- ja looduskaitseala kui terviku kohta. Kunstlike saarte rajamine Paljassaare külje alla tõstatas seoses kasiinosaartega, mis tooks hasartmänguga seotu linnast rannikuruumi. Linnuklubi arvates hakkaksid kunstlikud saared mõjutama lindude toitumisalasid, mistõttu sooviti kaadatud materjalist teha kasiinosaarte kõrvale ka linnusaar:

Kui seal alal hävitatakse ära üks toitumisala ja potentsiaalsed pesitsuspaigad, siis on loogiline, et need tuleb kompenseerida. Selleks olemegi välja pakkunud linnusaare. ... Lihtsalt osa kaadatud materjalist vedada natuke eemale ja rajada sellise korraliku lai, kuhu saaksid tullid ja

tiirud peale tulla. See kulu on mikroskoopiline saarte rajamise kõrval. (Linnuklubi liige ja keskkonnaekspert, Madis 2016)

Antropotseeni olemust on analüüsitud ka läbi ignoreerimise, mis aitab kaasa eraldatud tsoonide ja vastavate kategooriate kujunemisele. Prügikäitlemise ja -matmise kohalolu Paljassaares ja Kopli poolsaarel on osaliselt varjatud ja osaliselt nähtav või vahel tajutav lõhna kaudu. Osa endistest prügi mahapaneku kohtadest on kaetud haljastatud pinnasega, mida vahel käivad detektoristid puurimas. Suur jäätmejaam, mis käitleb ehitus- ja olmeprügi asub endiselt poolsaarel. Tallinna veepuhastusjaam tegeleb päevast päeva tarbitud vee puhastamise ja merre pumpamisega. Seejuures on huvitav teada, et ei puhastata kogu vett, vaid nii palju kui standardid ette kirjutavad. Taristukompleksi 2017. aastal külastades tuli esile, et heitvee puhastusjaam on viimase paari-kümne aasta jooksul laienenud ning jaam on raskustes protsessi käigus tekkiva nn aktiivmuda töötlemisega. Kasutuskõlbliku komposti saamiseks tuleb muda pärast biolagunemist veel poolteist aastat töödelda. Ka pärast järeltöötlust ei luba kehtivad seadused seda toiteainerikast materjali avalike rohealade või põldude väetamiseks müüa. Üheselt pole selge, et kas see ümbertöödeldud muda on mittepuhastatud jääde või väärtuslik kompost. Seetõttu tekkisid jaama juurde pikad kompostikuhilad. Prügimägede katmine ja haljastamine Põhja-Tallinnas on olnud osa laiemast linnaosa transformatsioonist ja uute elamualade rajamisest. Suure muutuse on läbi teinud endine Slopsi prügimägi vanas savikarjääris, mille asemel on roheline küngas ja mitte kaugel sellest uuesti ülesehitatud Kopli liinide elamukvartal. Eelnevaid ja tuleviku suunatud ökoloogilisi seoseid prügimäega kirjeldatakse järgnevalt:

Meil pole selle prügilaga mingeid probleeme olnud. Kuigi kohalikel elanikel on probleeme, et lendab prügi ja siis need kahtlased prügikäitlejad, kes seal garaažilinnakus elavad ja kondavad ringi, ilmselt ka näriliste probleemid. Kaetakse ära, ja sinna tekib selline roheline küngas. (Oma-valitsuse keskkonnaspetsialist, Peep 2016)

Näitusel esitatud ja heitveejaamas tekkivad Paljassaare ökoloogiad on erinevad, aga neid ei peaks vaatlema täiesti eraldiseisvatena, sest neid sfääre ühendavad ökoloogilised kujutluspildid maastikena. Seega on vaja mõista infrastruktuuri, maastikke ja ehitatud keskkonda kui meediumit, mille kaudu ökoloogilised kujutluspildid on kehtestatud ja väljendatud (Krivy 2021). Paljassaare kontekstis tulevad esile mitmesugused häiringutepõhised ökoloogiad, mis mõjutavad poolsaarega seotud maastikke. Tulevikku suunatud ökoloogilised kujutluspildid seovad ja raamistavad Paljassaare looduse inimtegevuse laieneva mõju kaudu.

Antropotseen võimaldab problematiseerida ja samas luua poolsaare maastike kaudu uusi ühendusi üksiku ja üldise vahel.

Diskussioon

Linnalooduse omadusi luuakse koos ühiskondliku muutuse ja linnastumisega. Erinevad häiringupõhised ökoloogiad ja ökoloogilised kujutlused saavad osaks poliitikatest, mõtestades looduse seoseid linnastuva ühiskonnaga (Angelo 2019; Pikner 2014). Nende protsesside mõistmisel on vaja ületada antropotsentristlik ja linnakeskne vaatekoht, sest linnalisuse kujunemisel on oluline roll mitte-linnal ja spontaansel loodusel. Paljassaare näide toob esile, et häiringud ja mitteinimesed/linnud saavad osaks maastikust kui põimunud materiaalsusest ja tunnetusvõimest, hõlmates pingeid kohaolu ja puudumise ning mineviku ja tuleviku vahel. Need pinged seostuvad urbaniseerumise trajektooriga keskkonnas läbi maastiku kui koos-tajumise viisi (Wylie 2007), mida oluliselt mõjutavad häiringupõhiste ökoloogiatega spontaansed ja tähenduslikud seosed linnaga (Gandy 2022b). Keskkond pole selles protsessis passiivne “lava”, vaid ilmneb emotsionaalsete maastike kaudu, luues sidemeid inimeste ja mitteinimeste vahel. Ruumiline siduskude maastikena loob erinevate rohealade põimimisel linnas ja avaramal tasandil sotsiaal-ökoloogilist mälu, võimaldades kiirete muutuste ajal kultuurilist kestvust (Andersson & Barthel 2016). Piiride-ülesed lindude lennutrajektoorid on suunanud avaramalt vaatama ka maapealseid ühendusi linnaruumis ning mõtestama kooselamise viise.

Mereäärsed linnamaastikud akumuleerivad mitmesuguseid häiringuid ja katkestusi, mille mõjud võivad olla vastuolulised ja tõlgendused ajas muutuda. Käesolev uurimus toob esile pingeväljad ja protsesside osalise jätkuvuse, milles nõukogudeaegne pärand moodustab ühe osa keerukas põimingus. Piiritsooni ja militaar-tööstusliku kompleksi suletus ja praktika Tallinna rannavööndis löid eeldused häiringutepõhisele ökoloogiale (Tsing 2015), mis on märkimisväärselt mõjutanud linnamaastikke. Vahekasutused ja väärtustatud ökoloogiad aeglustasid linnastumise mõju ning andsid “hääle” linnalooduse teatud omadustele, mille kaudu Paljassaare poolsaar ja lindude rändetrajektoorid said osaks laiemast linnamuutusest. Soovitud (linna)loodus ilmneb kui heade ja halbade ökoloogiatega sümbolne väljendus, mida mõjutavad kujutluspildid ilmnevate maastike ja infrastruktuuride kaudu (Krivy 2021). Paljassaare protsessid näitavad, et sellised ökoloogilised kujutluspildid võivad saada osaks vägivaldses sekkumises, tagamaks rändlindudele soovitud elupaiku ja samas olla üheks viisiks, mille kaudu ühendada poolsaar planetaarsete keskkonnamuutustega.

Rohealade ja veekogude-äärsete ruumide kujunemist postsotsialistlikes linnades on vaadeldud n-ö euroopastumise osana, mille käigus ühesuunaliselt võetakse üle Euroopa Liidu riikide kogemused ja praktikad (Kronenberg & Haase *et al.* 2020). Paljassaare näide toob esile mitmetahulised seosed ajaloo, kodanikualgatuse ja planeeringu ideede vahel, mis põhinesid hoolel ja võimaldasiid piiritleda Natura 2000 kaitseala vaatamata linnastumise survele. Seetõttu vajavad linnaloodus ja linnamaastikud kui vaidlustatud ühenduslülid nõukogudeaegse pärandi ja euroopastumise vahel põhjalikku käsitlemist võimaldamaks näha enam kui vaid lineaarset transformatsiooni (vt ka Jehliča & Jacobsson 2021). Poliitilised ökoloogiad linnas põhinevad ajaloolistel kihistustel, saavad osaks kaasaja eluviisides ja mõjutavad tulevikku suunatud visioone. Nõukogudeaegne periood oma häiringutega tekitab erinevusi linnastumise protsessis, aga kõiki neid erinevusi ei tuleks seostada nimetatud perioodi minevikuga (Müller 2019). Killustunud häiringu-põhiste ökoloogiate ja pikemaajaliste kestvuste vaatlemine võimaldab problematiseerida homogeenset nõukogude pärandit.

Ökoloogiad koos maastikega saavad poliitiliseks mitmesuguste piiritlemisega, mis kujundavad inimeste suhteid ümbritseva keskkonna ja loodusega. Lindude hoiualale kujunevad piirid, mis ulatuvad merele, hõlmavad õhuruumi ning problematiseerivad maa alla maetud prügi. Samas piiritletakse väärtuslikke elukooslusi ja toetavat keskkonda maastike kaudu. Püüd vältida võsastumist ja luua liikumisvõimalusi toob esile looduskaitse ja kultuuripärandi mitmed seosed. Ohustatud koosluste ja pärandi kaitsmisega seondub hool, mida peaksime käsitlema avaralt, hõlmates emotsionaalseid ja eetilisi elu hoidmise protsesse ning sellega seotud looduse ja kultuuri seoseid (Puig de la Bellacasa 2018). Hoole kaudu loovad inimesed seose loodusega, mis saab osaks maastikega seotud tajumisviisist ja kogetud ümbruskonnast. Ohustatud koosluste ja kultuuripärandi hoidmine kipub keskenduma sellele, et kaitsta sekkumisega olemasolevat olukorda ja takistada looduslikke protsesse. Omamoodi väljakutsuks on hoole ümbermõtestamine, et pärandi hoidmise praktikad ei püüaks kontrollida ja aktsepteeriks rohkem entroopilisi protsesse (DeSilvey 2017).

Antropotseeni kui inimtegevuse domineeriva ajastu jäljed on materialiseerunud Paljassaares tööstuse, kaevandamise, sõjalise kompleksi ehitamise ning linnastumise infrastruktuuri näol, mis on liitnud endised saared üha tihedamalt linna külge. Linna ruumilised tulevikud toetuvad keskkonnapärandile ja samas üritavad distantseeruda ning end lahti haakida selle pärandi tumedamast osast (vt Pikner 2022b). Lahtihaakimine toimub pragmaatiliste sekkumistena nagu endiste prügimägede katmine ja mereäärse heitmaa avamine promenaadidega. Omamoodi paradoks peitub selles, et inimtegevusest oluliselt häiritud piirkonnad võivad pikemas perspektiivis saada tähenduslikeks koos maastikega,

problematiseerides inimõju ja inimese positsiooni antropotseeni kontekstis. Paljassaare hoiuala rajamine endise militaartsooni mõju sfääris kujunenud servaalale toob esile linnuvaatluse ja keskkonnakaitse kaudu avardunud hoole maastikud, mille käigus poolsaare laiemaad seosed ja väärtused ümber mõtestati. Käesolev uurimus kinnitab, et antropotseeni ilmumine on seotud keskkonna vaidlustatud formatsioonidega (Warde & Robin *et al.* 2018) ja ignoreeritud tsoonidega (Bonneuil & Fressoz 2016). Seejuures on poolsaare vastandlikud ökoloogiad ja maastikud inspireerinud mõtestama inimese seoseid mitteinimeste, linna metabolismi ja planetaarsete muutustega. Need seosed ilmnevad maastikena, võimaldades keskkonna põimunud ja vaidlustatud ökoloogiaid tajuda ja valikuliselt ignoreerida.

Tänuõnad

Täna retsensenti sisukate kommentaaride ja ajakirja toimetajaid sujuva koostöö eest. Artikliga seotud teadustööd on rahastanud Eesti Teadusagentuuri grant PRG398 “Maastikuline lähenemine rurbansusele”.

Avaldamata allikad

Intervjuu Tallinna omavalitsuse keskkonnaspetsialistiga, 2016.

Intervjuu kultuuripärandi spetsialistiga, 2016.

Intervjuu Tallinna linnuklubi liikme ja keskkonnaekspertiga, 2016.

Intervjuud on artikli autori valduses.

Kirjandus

Amin, Ash 2021. Thinking urban grammars. An interview with Ash Amin. – Lancione, Michele & McFarlane, Colin (toim). *Global urbanism: knowledge, power and the city*. London: Routledge, lk 17–24.

Andersson, Erik & Barthel, Stephan 2016. Memory carriers and stewardship of metropolitan landscapes. – *Ecological Indicators* 70, lk 606–614 (DOI:10.1016/j.ecolind.2016.02.030).

Angelo, Hillary 2016. From the city lens toward urbanisation as a way of seeing: country/city binaries on an urbanising planet. – *Urban Studies* 54 (1), lk 158–178 (DOI:10.1177/0042098016629312).

- Angelo, Hillary 2019. The greening imaginary: urbanized nature in German's Ruhr region. – *Theory and Society* 48 (5), lk 645–669 (DOI:10.1007/s11186-019-09361-5).
- Angelo, Hillary & Wachsmuth, David 2015. Urbanizing urban political ecology: a critique of methodological cityism. – *International Journal of Urban and Regional Research* 39, lk 16–27 (DOI:10.1111/1468-2427.12105).
- Bonneuil, Christophe & Fressoz, Jean-Baptiste 2016. *The shock of the Anthropocene: the earth, history and us*. London: Verso.
- Braidotti, Rosi 2018. A theoretical framework for the critical posthumanities. – *Theory, Culture and Society* 36 (6), lk 1–31 (DOI:10.1177/0263276418771486).
- Bruns, Dmitri 2007. *Tallinna peaarhitekti mälestusi ja artikleid*. Hallas-Murula, Karin (toim). Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum.
- Crang, Mike 2003. Telling materials. – Pryke, Michael & Rose, Gillian & Whatmore, Sarah (toim). *Using social theory: thinking through research*. London: Sage. lk 127–144.
- Dawood, Shezad & Ojavee, Kärt & Kaldoja, Annika & Kruus, Katariina & Mürsepp, Ann 2020. Rannikusuurtükipatarei, Paljassaare, 1915. – Näitusel “Leviaatan: Paljassaare peatükk”. Kai kunstikeskuses, 19.09-08.11.2020.
- DeSilvey, Caitlin 2017. *Curated decay: heritage beyond saving*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Elden, Stuart 2012. Worlds, engagements, temperaments. – Elden, Stuart (toim). *Sloterdijk now*. Cambridge: Polity Press, lk 1–16.
- Feldman, Merje 2000. Urban waterfront regeneration and local governance in Tallinn. – *Europe-Asia Studies* 52 (5), lk 829–850 (DOI:10.1080/713663094).
- Gamboni, Dario 2005. Composing the body politic: composite images and political representation, 1651–2004. – Latour, Bruno & Weibel, Peter (toim). *Making things public: atmospheres of democracy*. Cambridge: MIT Press, lk 162–195.
- Gandy, Matthew 2010. Vicissitudes of urban nature: transition and transformations at a global scale. – *Radical History Review* 107, lk 178–184 (DOI:10.1215/01636545-2009-041).
- Gandy, Matthew 2016. Unintentional landscapes. – *Landscape Research* 41 (4), lk 433–440 (DOI:10.1080/01426397.2016.1156069).
- Gandy, Matthew 2017. *Natura Urbana: The Brachen of Berlin*. Dokumentaalfilm (<https://www.naturaurbana.org/> – 08.11.2022).
- Gandy, Matthew 2018. Cities in deep time. Bio-diversity, metabolic rift, and the urban question. – *City* 22 (1), lk 96–105 (DOI:10.1080/13604813.2018.1434289).
- Gandy, Matthew 2021. An Arkansas parable for the Anthropocene. – *Annals of the American Association of Geographers* 112 (4), lk 368–386 (DOI:10.1080/24694452.2021.1935692).
- Gandy, Matthew 2022a. *Natura Urbana: Ecological Constellations in Urban Space*. Cambridge: MIT Press.

Gandy, Matthew 2022b. Ghosts and monsters: reconstructing nature on the site of the Berlin Wall. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 47 (4), lk 1120–1136 (DOI: 10.1111/tran.12562).

Gandy, Matthew 2022c. Urban political ecology: a critical reconfiguration. – *Progress in Human Geography* 46 (1), lk 21–43 (DOI:10.1177/03091325211040553).

Gubrium, Jaber & Holstein, James 2009. *Analyzing narrative reality*. London: Sage.

Haraway, Donna 2007. *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Hinchliffe, Steve 2007. *Geographies of nature: societies, environments, ecologies*. London: Sage.

Hoelle, Jeffrey & Kawa, Nicholas C. 2021. Placing the anthropos in Anthropocene. – *Annals of the American Association of Geographers* 111, lk 655–662 (DOI: 10.1080/24694452.2020.1842171).

Ingold, Tim 2000. *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.

Jechlička, Petr & Jacobsson, Kerstin 2021. The importance of recognizing difference: rethinking Central and East European environmentalism. – *Political Geography* 87 (1), 102379 (DOI:10.1016/j.polgeo.2021.102379).

Kaika, Maria 2005. *City of Flows: Modernity, Nature, and the City*. London: Routledge.

Karro-Kalberg, Merle 2022. Ohtlik ja ähvardav loodus. – *Sirp*, 19.08.2022 (<https://sirp.ee/s1-artiklid/arvamus/ohtlik-ja-ahvardav-loodus/> – 08.11.2022).

Krivy, Maroš 2021. “Post-apocalyptic wasteland” or “digital ecosystem”? Postsocialist ecological imaginaries in Tallinn, Estonia. – *Geoforum* 126, lk 233–243 (DOI:10.1016/j.geoforum.2021.07.007).

Kronenberg, Jakub & Haase, Annegret & Łaszkiwicz, Edyta & Antal, Attila & Baravikova, Aliaksandra & Biernacka, Magdalena & Dushkova, Diana & Filčák, Richard & Haase, Dagmar & Ignatieva, Maria & Khmara, Yaryna & Niță, Mihai Razvan & Onose, Diana Andreea 2020. Environmental justice in the context of urban green space availability, accessibility, and attractiveness in postsocialist cities. – *Cities* 106 (DOI:10.1016/j.cities.2020.102862).

Latour, Bruno 2014 [1993]. *Me pole kunagi olnud modernsed: essee sümmeetrilisest antropoloogist*. Tõlkinud Anti Saar. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.

Latour, Bruno 2017. *Facing Gaia: eight lectures on the new climate regime*. Cambridge: Polity Press.

Law, John 2004. *After method. Mess in social science research*. London: Routledge.

Lefebvre, Henri 1976. *The survival of capitalism: reproduction of the relations of production*. London: Allison & Busby.

Maasik, Arne 2020. Näitus “Omaruum” Tartu Kunstimajas 25.09.–18.10.2020 (<https://www.youtube.com/watch?v=rz00aYjBuic> – 08.11.2022).

Madise, Ülle 2019. Õiguskantsler: hulkuva looma toitjale omaniku vastustus ei laiene. – *ERR*, 17.02.2019 (<https://www.oiguskantsler.ee/et/%C3%B5iguskantsler-hulkuva-looma-toitjale-omaniku-vastustus-ei-laiene> – 08.11.2022).

Malkova, Anastassija 2019. *Border zones and their disappearance in Tallinn, Berlin and Jerusalem*. Master thesis. Tallinn: Department of Architecture, Estonian Academy of Arts.

Massey, Doreen 2005. *For space*. London: Sage.

Massey, Doreen 2006. Landscape as a provocation: reflections on moving mountains. – *Journal of Material Culture* 11 (1–2), lk 33–48 (DOI:10.1177/1359183506062991).

Matjus, Joosep 2014. *Kajaka teoreem*. Dokumentaalfilm. Exitfilm.

Müller, Martin 2019. Goodbye, postsocialism! – *Europe-Asia Studies* 71 (1), lk 533–550 (DOI:10.1080/09668136.2019.1578337).

Nugin, Raili & Pikner, Tarmo 2021. Kõikudes lammutamise ja mälestise vahel: kolhoosikeskuste arhitektuuri sotsiaalne pärand. – *Kunstiteaduslikke Urimusi / Studies on art and architecture* 30 (3–4), lk 11–38.

Nye, David 2014. The anti-landscape. – Nye, David & Elkind, Sarah (toim). *The Anti-Landscape*. Amsterdam: Rodopi, lk 11–28.

Pajusaar, Riine 2022. Mina elasin siin. Paljassaare. Mitte kusagil pole nii palju suitsukonisid kui Paljassaare bussipeatuses. – *Ypsilon / Postimees* 14.09.2022 (<https://ypylon.postimees.ee/7592498/mina-elasin-siin-paljassaare-mitte-kuskil-pole-nii-palju-suitsukonisid-kui-paljassaare-bussipeatuses> – 21.11.2022).

Palang, Hannes & Zariņa, Anita & Printsman, Anu 2022. Making sense of breaks in landscape change. – *Landscape Ecology* (DOI:10.1007/s10980-022-01492-y).

Pasquero, Claudia 2017. BioTallinn: a space for reasoning between design, biology and computation. – Bullivant, L. (toim). *Tallinn Architecture Biennale catalogue*. Tallinn: Estonian Centre of Architecture, lk 8–10.

Pikner, Tarmo 2014. Enactments of urban nature: considering the industrial ruins. – *Geografiska Annaler Series B-Human Geography* 96 (1), lk 83–94 (DOI:10.1111/geob.12038).

Pikner, Tarmo 2019. Enam kui kahanevad postindustriaalsed linnad: Detroiti ja Narva linnaruumilised kestvaused. – *Methis. Studia Humaniora Estonica* 19 (24), lk 135–158 (DOI:10.7592/methis.v19i24.16201).

Pikner, Tarmo 2022a. Contingent urban nature and interactional justice: the evolving coastal spaces of the city of Tallinn. – Plüschke-Altöf, Bianka & Sooväli-Sepping, Helen (toim). *Whose Green City?* Cham: Springer, lk 163–182.

Pikner, Tarmo 2022b. Environmental and urban futures entangled: Capitalism and (post)-Soviet nuclear legacies in the Baltic Sea coastal towns of Paldiski and Sillamäe. – Heidi, Nast & Papadopoulos, Alex & Eaves, Latoya (toim.). *Spatial Futures: Difference and the Post-Anthropocene*. Palgrave MacMillan (ilmumas).

Pikner, Tarmo & Palang, Hannes 2021. Movements, care and dispersed periurban landscapes evoked by dacha allotment gardens of Narva. – Häyrynen, Mauno & Häkli, Jouni & Saarinen, Jarkko (toim). *Landscapes of Affect and Emotion*. Brill, lk 49–72.

- Printsmann, Anu & Pikner, Tarmo 2019. The role of culture in the self-organisation of coastal fishers sustaining coastal landscapes: a case study in Estonia. – *Sustainability* 11 (14), 3951 (DOI:10.3390/su11143951).
- Puig de la Bellacasa, María 2018. *Matters of care. Speculative ethics in more than human worlds*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Qviström, Mattias 2018. Farming ruins: a landscape study of incremental urbanisation. – *Landscape Research* 43 (5), lk 575–586 (DOI:10.1080/01426397.2017.1353959).
- Reinert, Hugo 2016. The landscape concept as rupture – extinction and perspective in a Norwegian Fjord. – Sooväli-Sepping, Helen & Reinert, Hugo & Miles-Watson, Jonathan (toim). *Ruptured landscapes. Landscape, identity and social change*. Springer, Dordrecht, lk 41–54 (DOI:10.1007/978-94-017-9903-4_4).
- Roy, A. 2021. Decentering global urbanism: an interview with Ananya Roy. – Lancione, M. & McFarlane, C. (toim) *Global urbanism: knowledge, power and the city*. London: Routledge, lk 25–33.
- Ruddick, Sue 2015. Situating the Anthropocene: planetary urbanization and the anthropological machine. – *Urban Geography* 36 (8), lk 1113–1130 (DOI: 10.1080/02723638.2015.1071993).
- Sepp, Kalev (toim). 2011. *The Estonian green belt*. Tartu: Estonian University of Life Sciences.
- Swyngedouw, Erik & Ernstson, Henrik 2018. Interrupting the Antropo-obScene: immuno-biopolitics and depoliticizing ontologies in the Anthropocene. – *Theory, Culture & Society* 34 (2–3), lk 211–231 (DOI:10.1177/0263276418757314).
- Zalasiewicz, Jan & Willimas, Mark & Steffen, Will & Crutzen, Paul 2010. The new world of the Anthropocene. – *Environmental Science & Technology* 44 (7), lk 2228–2231 (DOI:10.1021/es903118j).
- Thrift, Nigel 2008. *Non-representational theory. Space, politics, affects*. London: Routledge.
- Tsing, Anna Lowenhaupt 2015. *The mushroom at the end of the world: on the possibility of life in capitalist ruins*. Oxford: Princeton University Press.
- Tsing, Anna Lowenhaupt 2017. A threat to Holocene resurgence is a threat to liveability. – Brightman, Marc & Lewis, Jerome (toim) *The anthropology of sustainability. Beyond development and progress*. New York: Palgrave Macmillan, lk 51–65 (DOI:10.1057/978-1-137-56636-2_3).
- Tuvikene, Tauri 2016. Strategies for comparative urbanism: post-socialism as a de-territorialized concept. – *International Journal of Urban and Regional Research* 40, lk 132–146 (DOI:10.1111/1468-2427.12333).
- Tuvikene, Tauri & Nugin, Raili & Kasemets, Kadri & Pikner, Tarmo & Printsmann, Anu & Dean, Karin & Palang, Hannes 2022. The landscape approach to planetary urbanization: beyond the planetary urbanization approach. – *City* 26 (4), lk 723–744 (DOI:10.1080/13604813.2022.2079884).
- Vahtrre, Lauri 2022. Progressiivne müüt hägusatest piiridest. – *Postimees*, 13.09.2022.

Van Dooren, Thom 2014. *Flight ways: life and loss at the edge of extinction*. New York: Columbia University Press.

Van den Born, Riyan & Ganzevoort, Wessel & Talivee, Elle-Mari & Cardozo, Ann Elisabeth Laksfoss & Ábrán, Ágota & Villanueva-Romero, Diana & Contreras, Clara & van der Wal, Rene & Lundquist, Elin 2022. Love, learning and care for birds: ornithological citizen as a pathway to environmental citizenship. – *EnviroCitizen project, Horizon 2020 report* 26.04.2022, published in *ResearchGate*.

Veersalu, Tuuli & Sepp, Kalev 2012. *Paljassaare hoiuala naabrusesse koostavate detail-planeeringute elluviimisega kaasneva Paljassaare hoiuala täiendava külastuskoormuse hinnang*. Uuringu lõppraport. Eesti Maaülikool, Tartu.

Vicenzotti, Vera & Qviström, Mattias 2018. Zwischenstadt as a travelling concept: towards a critical discussion of mobile ideas in transnational planning discourses on urban sprawl. – *European Planning Studies* 26 (1), lk 115–132 (DOI:10.1080/09654313.2017.1375082).

Warde, Paul & Robin, Libby & Sörlin, Sverker 2018. *The environment. A history of the idea*. Johns Hopkins Press.

Whatmore, Sarah 2002. *Hybrid geographies: natures, cultures, spaces*. London: Sage.

Wylie, John 2005. A single day's walking: narrating self and landscape on the South West coast Path. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 30 (2), lk 234–247 (DOI:10.1111/j.1475-5661.2005.00163.x).

Wylie, John 2007. *Landscape*. London: Routledge.

Yusoff, Kathryn 2012. Aesthetics of loss: biodiversity, banal violence and biotic subject. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 37, lk 578–592 (DOI:10.1111/j.1475-5661.2011.00486.x).

Yusoff, Kathryn 2018. *A billion Black Anthropocenes or none*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Summary

Political ecologies and the Anthropocene within landscapes of urbanity tension fields

Tarmo Pikner

Senior Research Fellow

Centre for Landscape and Culture

School of Humanities, Tallinn University

tpikner@tlu.ee

Keywords: Anthropocene, landscape, Paljassaare, political ecology, post-socialist city, Tallinn, urbanity

This article approaches complex relationships between disturbance-based ecologies and processes of urbanisation by focusing on urban fringes and valuation of life-forms within landscapes. The thematic discussion is inspired by changes of the Paljassaare Peninsula in Tallinn, which motivated the author to analytically assemble historical layers, ecological imaginations, and stories of planetary affects. The fieldwork related to the article's argumentation is mainly based on the ethnographic method bringing together observations, interviews, and thematic narratives. The study indicates that disturbances and non-humans/birds become part of the landscape as intertwined materiality and perceiving-with, which involve tensions between presence and absence, and also tensions between past and future. The environment is not a passive "stage" in the process, but appears through emotional landscapes by creating relations between humans and non-humans. Transboundary flight trajectories of birds widen the perspective on earth-bound connections in urban space and make to rethink ways of co-existing.

Urban landscapes linked to the sea accumulate diverse disturbances and ruptures, and their effects can be conflicting and interpretations change in time. The current study reveals tension fields and partial continuity of processes in which the Soviet-era legacy forms just one part in the complex assemblage. The border zone and the closed military-industrial complex in Tallinn coastal terrain generated conditions for disturbance-based ecologies, which have significantly influenced urban landscapes. Interim usages and valued ecologies slowed down effects of urbanisation and gave "voice" to particular characteristics of urban nature through which the Paljassaare Peninsula and migratory corridors of birds became part of a wider urban change. The desired (urban) nature appears as an expression of good and bad ecologies influenced by imaginations about landscapes and infrastructure.

The evolution of green areas and waterfront spaces in post-socialist cities is approached as part of Europeanisation, in which practices of European Union states are smoothly and uncritically adapted. The example of Paljassaare reveals entangled multi-dimensional connections between history, civil-society initiatives, and ideas of spatial planning, which were based on care and enabled the bordering of Natura 2000 bird protection area despite urbanisation pressure. Therefore, urban nature and urban landscapes as contested links between the (post)Soviet heritage and Europeanisation require in-depth analysis for revealing a more complex process than linear transformation. The following of disturbance-based ecologies and longer durations make it possible to problematise the Soviet-era homogenous legacy.

Anthropocene traces, as a dominant force of humankind, have materialised in Paljassaare through industry, mining, building of a military complex and infrastructure of urbanisation, which, step-by-step, firmly linked the former islands to the city. Urban spatial futures lean on environmental legacy and simultaneously try to distance from the dark side of legacies. The paradox is that the terrains extensively disturbed by human activities can become meaningful within landscapes in problematising the forces of humankind and the position of humans in the context of the Anthropocene.

Tarmo Pikner

Tarmo Pikner (PhD) on geograaf ja töötab vanemteadurina Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudis. Tema uurimisteemad käsitlevad linnalisuse seoseid looduse ja kultuuriga ning vaidlustatud pärandi ja teadmiste rolli keskkonnamuutuste mõtestamisel.

Tarmo Pikner (PhD) is a geographer and works as Senior Research Fellow at the Centre for Landscape and Culture of the School of Humanities, Tallinn University. His research topics are related to the connections of urbanity with nature and culture and the role of contested heritage and knowledge in interpreting environmental changes.

tpikner@tlu.ee